

Boda Mihály¹

A háború tudományos igazolása a 19–20. század fordulóján Európában és Magyarországon: a filozófiai militarizmus²

[DOI 10.17047/Hadtud.2021.31.E.270](https://doi.org/10.17047/Hadtud.2021.31.E.270)

A filozófiai militarizmus a kevésbé kutatott háborús igazolási elméletek közé tartozik, holott a 19. században és a 20. század elején komoly igazolási és mozgósítási potenciállal bírt Európában és Magyarországon is. Az elmélet Hegel írásaiban fellelhető alapvető elemei, hogy az egyén és a nemzetállam léte alapvetően összefügg, ezt a kapcsolatot az emberi erkölcs (emberi szellem) egyik formájaként megvalósuló nemzeti/közösségi erkölcs (közösségi szellem) biztosítja, aminek a fenntartására, fejlesztésére és terjesztésére az azt kifejező háború a legjobb eszköz. Ennek megfelelően a filozófiai militarizmus szerint a háborút az igazolja, ha ennek az erkölcsnek a kifejeződése. A tanulmány az elmélet részleteit vizsgálja meg többek között Hegelnél és Concha Győzónél.

KULCSSZAVAK: háború igazolása, militarizmus, Hegel, Concha Győző

Scientific Justification of War at the Turn of the 19-20th Centuries in Europe and Hungary: The Philosophical Militarism

Philosophical militarism is a less debated theory of warfare justification, however it had serious justification potential in the 19th century and at the beginning of the 20th century in Europe and Hungary as well. The basic elements of the theory, which can be found in the writings of Hegel, are the following: the existence of the individual and the nation-state is interconnected by the human ethical values (human spirit) realized by the national ethical values (community spirit); which may be best expressed and realized through wars. According to philosophical militarism, a war is justified if it is an expression of the ethical values. This paper considers these elements in the theories of Hegel and Győző Concha, among others.

KEYWORDS: warfare justification, militarism, Hegel, Győző Concha

Bevezetés: a háborús igazolások kétféle csoportosítása

A háborús igazolási elméleteket (vagy háborús ideológiákat) legalább kétféleképpen csoportosíthatjuk. Az egyik csoportosításban szereplő elméletek azon kérdésre adnak választ, hogy vajon általában véve milyen morális értéke van a háborúnak, jó vagy rossz, önmagában vagy eszközként.³ A válaszok spektrumának egyik végén a pacifizmus áll, amely szerint minden háború önmagában rossz, mivel számos emberi életet veszélyeztet, a másik végén

¹ Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar – *National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training*; e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3037-3644>

² A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

³ Vö. Ceadel, Martin 1989.

pedig a militarizmus (marsizmus⁴), amely szerint minden háború önmagában jó, mivel általa a társadalom (emberiség) morális szempontból fejlődik. A két véglet között található a realizmus és az igazságos háború elmélete, amelyek szerint vannak jó és rossz háborúk, és azok a háborúk jók, amelyek (eszközként) elősegítik az államérdeket (realizmus), vagy a morális célok megvalósítását, utóbbi esetben tipikusan a morális jogok védelmét (igazságos háború elmélete).

A háborús igazolások másik felosztása aszerint csoportosítja az elméleteket, hogy azok milyen jellegű ideológia segítségével igazolják a háborúkat. A háborút igazoló elméletek egy része vallási jellegű igazolással szolgál, amikor Isten akaratára, parancsára vagy a vallás védelmére hivatkozik. Ez az igazolástípus az ókorban és a középkorban volt tipikusan elfogadott (de népszerű manapság is), amikor a vallás játszotta a világ leírásának és a cselekvések, köztük a háborúk igazolásának a szerepét. Többféle háborús igazolást ismerünk a középkorból (például szentháborús, istenítéleti, igazságos háborús igazolás), azonban mindegyik esetben volt valamilyen kisebb-nagyobb szerepe az Istenre vagy a vallásra való hivatkozásnak.

A háborút igazoló elméletek egy másik része a tudományokra támaszkodik. A kora újkortól kezdődően, de különösen a 19. században a tudományok megerősödésének lehetünk tanúi. A vallás szerepét a világ leírásában és a cselekvések (köztük a háborúk) igazolásában a tudomány, illetve a tudományok vették át. A háborúk igazolásának új motorjai az olyan tudományok lettek, mint a közgazdaságtan, a jogtudomány, a történelem, a földrajz és a tudományok rendszerének megalkotására törekvő filozófia.

Végül, a háborút igazoló elméletek harmadik része a politikai-gazdasági ideológiára és a külpolitika, illetve a nemzetközi viszonyok tudományos elméletére támaszkodik, ahogyan az a hidegháború során látható volt az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti konfliktusban. Ekkor a világ leírásában és a cselekvések (köztük a háborúk) igazolásában a politikai ideológia és a gazdasági célok kaptak kiemelkedő jelentőséget.

Alább a militarizmus igazolási elméletével foglalkozom. A militarizmusnak két formáját különböztethetjük meg, a filozófiai és a biológiai militarizmust.⁵ A filozófiai militarizmus szerint a háborúval az ember minden más tevékenységnél jobban képes megvalósítani morális céljait, és ezáltal segíteni az emberiség a morális fejlődését; a biológiai militarizmus szerint pedig a gyenge társadalmaknak alá kell vetniük magukat az erőseknek, amiként azt a társadalmi evolúció törvénye előírja, ami által megvalósul az emberiség morális fejlődése. A továbbiakban csak a militarizmuson belül csak a filozófiai militarizmusra koncentrálok, európai és a magyar példákon keresztül.

A filozófiai militarizmus Európában

Rousseau és Hegel

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) *A társadalmi szerződésről* (1762) című munkájában a háborút nem egyének, hanem államok közötti viszonyként határozta meg, úgy vélve, hogy korábban „háború” alatt párbajt, törvénysértést és az azért való büntetést értettek. A háborúban

⁴ Nabulsi, Karma 2005, 80–127.

⁵ Ceadel 1989, 24–27.

azonban a „magánszemélyek csak véletlenül válnak ellenségévé egymásnak, nem mint emberek, még csak nem is mint polgárok, hanem mint katonák; nem mint honfiak, hanem mint honvédek”.⁶ Rousseau az államot úgy határozta meg, mint amiben kiemelten fontos szerepe van a köz hasznát elősegítő, az alattvalókat/ polgárokat irányító és egységbe szervező, illetve a társadalmi igazságosságot biztosító „általános akarat”-nak, aminek a léte vagy a hiánya határozza meg azt, hogy lehet-e államról beszélni, vagy sem.⁷ Az államok alapvető tulajdonságai a nemzetközi szinten az egymástól való kölcsönös függés, és az egyenlőtlenség, melyek a biztonság teljes hiányát jelentik az államok számára, és melyek ezért az államok közötti háborúk állandó katalizátorai.

Rousseau elképzeléseit Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) *A szellem fenomenológiája* (1807) és *A jogfilozófia alapjai* (1821) című munkáiban gondolta tovább. Hegel úgy véli (Rousseauval szemben), hogy az ember nem csupán a társadalmi lényege (katona volta) miatt találja magát folyamatosan konfliktusokban, hanem az egyéni természete miatt is. Az egyén csak akkor és azáltal létezik, hogy mások elismerik, ezáltal lesz bizonyos önmagában, ezáltal lesz a maga számára létező, öntudattal rendelkező lény, amiért azonban küzdenie kell. Természetesen mások is elismerésre töreksenek, így az emberi személyiség kialakulásának a feltétele, és az emberi lét-tapasztalat alapeleme, a konfliktus.⁸

Hegel szerint igaz ez az államra nézve is, mivel az is rendelkezik erkölcsi személyiséggel. Az állam ugyanis több a tagjai összességénél, mivel jelentősége van annak, hogy az államban a tagokat nem csupán az erőszak kapcsolja össze, hanem bizonyos erkölcsi értékek (is). Az állam így egység, a tagjai erkölcsi közössége, azaz a jó élet vezetését meghatározó erkölcsi értékek (Hegel kifejezésével: szellem) mentén megszerveződő emberi közösség.⁹ Ezzel összefüggésben az állam tagjai azáltal lesznek azok, akik, hogy tagjai egy náluknál nagyobb, ezért felsőbbrendűbb egységnek, amiért hajlandók feláldozni az egyéni érdekeiket.¹⁰

A háború is így nyer értelmet a hegeli filozófiában, mint a paradigmátikus állapot az állampolgár viszonyában, ami „fenntartja a népek erkölcsi egészségét közömbösségükben a véges intézmények megszilárdulása iránt; ahogyan a szelek mozgása megóvja a tengert a rothadástól, amelyet tartós nyugalom okozna, úgy a háború megóvja a népeket attól a romlástól, amelybe tartós, vagy éppenséggel örök béke vinné őket”.¹¹

Hegel szerint a háborúk így, részben a közösség szempontjából, részben pedig az állampolgár szempontjából, szükségesek. A közösség szempontjából azért szükségesek a háborúk, mert a békében az egyéni/ társulási önállóság és a magánérdek dominál, ami az állampolgárok elkülönüléséhez, végeredményben bűnelkövetéshez vezet, és fennáll annak a lehetősége, hogy a közösség széthullik és a szellem „elszál”.¹² Ezek a destruktív társadalmi folyamatok organikus folyamatok,¹³ amelyek olyan, az élőlényeken belüli organikus (szerves)

⁶ Rousseau 1978, 463–618, 474. Vö. Hoffmann 1963, 317–333, 321–322.

⁷ Rousseau 1978, 477–480, 492.

⁸ Hegel 1979, 100-107. Vö. Smith 1983, 624–632, 627–628.

⁹ Hegel 1983, 261; Hegel 1979, 232–233.

¹⁰ Smith 1983, 627.

¹¹ Hegel 1983, 345.

¹² Hegel 1979, 232–233.

¹³ Az ókor, középkori organikus elmélet értelmében a közösség bizonyos részei úgy részei a közösségnek, ahogy az élő szervezeteknek részei például a kezek, lábak, fej stb. A 19. századi organikus elmélet ezzel szemben azt

és negatív folyamatokhoz hasonlítanak, mint a fertőzés.¹⁴ Ehhez hasonlóan az államban megvannak a pozitív, az egységet fenntartó közösségi folyamatok is. Ezeket a pozitív folyamatokat Hegel nem részletezi, ám a háborút egy ilyen folyamatként mutatja be. A háború ezért ebben az aspektusban az állam erkölcsi életének a tesztje, megőrzésének módja és fejlesztésének esélye.¹⁵

Ugyanakkor a háború az állampolgár szempontjából nézve is szükséges, hiszen az állampolgár akkor lehet valaki, ha valamilyen közösség tagjává válik, azaz ha közösséget vállal másokkal. A háború annak a lehetőségét teremti meg, hogy az egyén egy közös ügy érdekében állampolgártársaival közös vállalkozásba kezdjen, és ezzel túllépve az egyéni érdekein, mások – a társai és a közösség – érdekében cselekedjen.¹⁶

A háborúk, amikor indítják és vívják azokat, az állam és a közösség érdekét szolgálják. Történelmi perspektívából nézve azonban az általános emberi öntudaton alapuló és ezért egységes emberi – tehát határozottan nem nemzeti keretek között értelmezett – szabadság és kultúra megvalósulását segítik elő. Ez a folyamat az ókortól kezdve tart, amikor először az ókori távol-keleti kultúra, majd a görög, a római, végül a germán-keresztény kultúra egységesítette az emberiséget. Ez a folyamat, amely az emberi nem kulturális egységesülését idézi elő, Hegel szerint mindenképpen lezajló, szükségszerű folyamat.

A háborúk „jogossága” is ebből a szempontból ítélhető meg. Azoknak a nemzetállamoknak a háborúi tekinthetők „jogosnak”, amelyek a leginkább megvalósítják az emberi kultúrára jellemző erkölcsi értékeket. Ezek az államok ugyanis a háborúkkal fenntartják és elterjesztik értékeiket, és ezzel előmozdítják az emberiség kulturális egységesülését.¹⁷

Az egységesülés azonban kulturális és nem politikai folyamat, és így nem egyenlő a háborúk megszűnésével, valamilyen világbirodalom létrehozásával. Ez utóbbira Hegel szerint egyébként sincs lehetőség, mivel a konfliktus és a háború az emberi természet része. A nemzetközi viszonyokban a konfliktusos természet az államokkal jelenik meg, amelyeknek a létehez hozzátartozik a háború. Ez azt jelenti, hogy a politikai egységesülés mellett az államok viszonyát az államok preferálta erkölcsi értékekhez képest külső nemzetközi jog (és az annak érvényt szerző döntőbíráskodás) sem szolgálhat a háborúk korlátozásául (vagy megbüntetéséül).¹⁸

Hegel hatása Európában: Bernhardi és Iljin

Hegel gondolkodása komoly hatással volt a 19. század végi és 20. századi eleji háborús gondolkodásra, többek között Németországon, Magyarországon és Oroszországban is akadtak követői.

hangsúlyozza, hogy a társadalomban, államban olyan folyamatok zajlanak, amelyek hasonlítanak az élő szervezetekben zajló folyamatokhoz, és amelyek így károsítják, vagy éppen fenntartják az élő szervezetet, társadalmat, államot. A szövegben csak ebben az utóbbi értelemben használom az „organikus”, „szerves” kifejezéseket.

¹⁴ Hegel 1983, 268.; Lambier 2008, 133, 135.

¹⁵ Smith 1983, 628.; Kochi, Tarik 2006, 49–73, 62.

¹⁶ Avineri 1972, 196–198.

¹⁷ Avineri 1972, 221–223.

¹⁸ Smith 1983, 630.

Friedrich von Bernhardi (1849–1930) porosz tábornok a *Deutschland und der Nächste Krieg (Németország és a következő háború)* (1911) című munkájában úgy véli, hogy amennyiben az egyének és a nemzetek élete tisztán anyagi jellegű, akkor az állam feladata nem más, mint jogi eszközökkel biztosítani az egyének a tulajdont és védeni az életét. Amennyiben azonban az egyének és a nemzetek élete materiális és spirituális – összetett – jellegű, akkor végcélja nem lehet tisztán anyagi-élvezeti, hanem az intellektuális és erkölcsi erők fejlődésében áll. Ekkor az állam szerepe az, hogy emelje az egyének intellektuális és erkölcsi erejét, és biztosítsa a nemzet más országokra való intellektuális és erkölcsi hatását. Csak az állam képes megadni az egyének a legmagasabb rendű életet. A nemzet érdekeiért vívott háború, ebből a szempontból nézve – ha feltételezzük, hogy a legmagasabb rendű erkölcsi élet elérésére kell törekedni –, nemcsak erkölcsi lehetőség, hanem szükségesség is, mivel a háború alkalmas a leginkább arra, hogy háttérbe szorítsa az egyéni érdekeket, magasabb szintre emelje azok életét, hiszen a közös veszély egyesíti az állampolgárokat egy közös erőfeszítésben. Ennek a célnak a magvalósításában a háború kimenetele sem igazán érdekes, mivel még a vereség is képes az erkölcsök „egészséges újjáéledéséhez” vezetni.¹⁹

Ivan Iljin orosz filozófus *A háború szellemi értelme* (1915) című munkájában foglalkozott a háború mibenlétének a kérdésével. Iljin szerint a háború erkölcsi értékének vizsgálatakor nem az a fontos, hogy igazolt-e a háború célja (ami mellett előre lehet érvelni), hanem az, hogy vajon van-e értelme, azaz hogy kivált-e szellemi/ erkölcsi fellendülést, vagy sem (ami csak a háború alatt és után mondható meg). A háború igazolása ugyanis sok esetben csak „halandzsa”, nincs valós alapja, hanem éppen a valós célok elfedésére szolgál. A szellemi értelem ezzel szemben valóságos, mert a nép spirituális identitásában (szellemében, akaratóban) gyökeredzik, amivel az egyén a háborúban egybeolvad. Az orosz spirituális identitás elemei:

- az egységes földrajzi és klimatikus környezet (síkság);
- a történelmi együttélés;
- a szerves életforma (melyek belső ereje tart fent, és emel fel újra és újra);
- a szláv nemzeti és pravoszláv vallási identitás;
- a nemzeti terület („földi hajlék”).

Az erkölcsileg elfogadható háború így minden esetben népi háború, akár ténylegesen népfelkelők vívják, akár hivatásos katonák, és minden esetben „szellemileg védelmi háború”, hiszen az identitás megőrzését, fellendülését eredményezi. Az ilyen háborúban harcolni egyben a háború szellemi magasztának a vigyázását is jelenti, azaz harci hévet igen, de az ellenség iránti dühöt nem, és egyéni hősiességet igen, de az ellenség bátorságának becsmérést nem.

Iljin szerint a Napóleon elleni 1813-as és 1815-ös, katonai szempontból támadó háborúk szellemi értelemmel rendelkező háborúk voltak, ahogyan az 1877-78-as orosz-török, a szlávtság felszabadításáért vívott, katonai szempontból támadó háború is, de Oroszországnak a németek kulturális, gazdasági és területi támadása elleni katonai védekezése is 1915-ben.²⁰

¹⁹ Bernhardi 1914, 25–28.

²⁰ Iljin 2004, 221-232.

A filozófiai militarizmus Magyarországon

A Hegel-i elmélet és a filozófiai militarizmus magyarországi jelenlétét három példán mutatom be, Concha Győző ide vonatkozó gondolatainak ismertetésével, illetve az első világháború elején a *Hadi beszédek* előadásorozatban előadó politikusok és gondolkodók néhány tipikus gondolatának az ismertetésével.

A Hegel-i háborús eszmék Concha Győzőnél

Magyarországon Concha Győző (1846–1933) a *Politika* (1895) című munkájának az I. kötetében foglalkozott a háború kérdésével. Ennek tárgyalásához szükséges tágabb keretbe helyezni a Concha által közvetlenül a háborúról mondottakat.

Az ember és a nemzetállam természete

Concha szerint az ember része a biológiai természetnek, azonban öntudata révén – ami által új célokat képes kitűzni és megvalósítani – el is különül attól. Emberi állapota is akkor kezdődik, amikor már nem elegendő számára az, amit a természet nyújt. Az ember élete így alapvetően konfliktusos, mert az „ember élete szakadatlan küzdelem a végességből, korlátolt létből kiemelkedni és az emberi végtelen lényegét a véges természeti világgal szemben érvényre emelni”.²¹ Másként fogalmazva, az ember saját céljait kijelölve igyekszik magát megvalósítani a természetes ellenállás leküzdésével.

Az ember egyénileg és közösségben törekedhet céljai megvalósítására, mely mindkettő „az emberinek örök alakzatai”.²² Az egyén és a közösség ugyanakkor szorosan össze van kapcsolva, mivel az egyén csak a közösségre jellemző értékek által válhat valamilyen valóságos egyénné, illetve a közösségre jellemző értékek csak az egyének öntudatos viselkedésében és azok által létezhetnek.

A közösségre jellemző értékek a vallás, a művészet és a tudomány, melyeket a gazdálkodás és a nevelés/ tanítás által valósítanak meg a közösségben. Ezeknek az értékeknek és módoknak a kölcsönöshatásából jönnek létre az erkölcsi értékek, melyek így szintén a közösség jellemzői. Az erkölcs azonban elsősorban érzület, az ember (belső) pozitív vagy negatív érzését fejezi ki, amit ki kell egészítenie az ember külső cselekvését szabályozó jognak és kormányzásnak („országolásnak”, „irányzásnak”), hogy az ember képes legyen megvalósítani magát. A közösen közösségi szellemnek nevezett vallás, művészet, tudomány, gazdálkodás, nevelés, erkölcs, igazságszolgáltatás és kormányzás a közösség fontos sajátosságai.

Az emberi közösség legmagasabb fokozata a nemzetállam, ami organikus (szerves) lény, mert a saját belső ereje által képes egységét fenntartani és fejleszteni magát, a tagjainak a cserélődése esetében is.²³ Ez a belső erő a nemzeti erkölcs, ami az emberi erkölcs egy megvalósulása. Concha szavaival: a nemzetállamon „öntudatos akarattal és cselekedni bíró oly

²¹ Concha 1895, 31.

²² Concha 1895, 34.

²³ Concha 1895, 227.

emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságnak az emberiségre értéke van s azt a maga öntudatos módján valósítja”.²⁴

A nemzetállam az emberi élet alanya, így az emberiség nem a természetes egyének összessége, és nem is magában öntudatos közösség, hanem nemzetállamok (és népek²⁵) összessége. Az egyén része a nemzeti közösségnek, mivel önmagában tökéletlen és egyoldalú, a nemzet keretei között is, a legtöbb esetben, a nemzeti szellemnek csak egyik vagy másik részét valósítja meg. Ezek a részek azonban az egyének által közvetítettek a következő generációk számára, így az egyének léte szükséges a nemzetek létéhez.

Az egyéneket nemzeti közösségbe egyesítő öntudat valamilyen formában kifejezi az emberi szellemet és megvalósít belőle valamit. A különböző nemzeti közösségek különbözőképpen fejezik ki az emberi szellemet, így mást és mást valósítanak meg belőle. Az emberiség ennél nagyobb összeolvadása, integrálódása, Concha szerint nem lehetséges, mivel az emberiség egyes, egymástól távol élő tagjai nem képesek egymással olyan személyes viszonyban lenni, mint az egymás mellett, egy nemzeti közösségben élők.

A nemzeti lét alapja a nemzeti szellem, azaz a nemzeti erkölcsi értékek és a külső erő, valamint a világ egy része, a nemzeti terület, amin a nemzet kifejezi a maga szellemét, és amit felhasznál gazdasági céljaira. A nemzetek életük különböző szakaszaiban különböző területet kívánnak, a kezdetekben elegendő egy kis terület, ám a fejlettebb nemzetek számára már nagy terület szükséges, hogy a nemzet képes legyen szellemének kifejezésére és megvalósítására.

A háború

A nemzetek élete az összembari célokért – az emberiség szellemének megvalósításáért – közösen, vagy egymás ellen folytatott küzdelemből áll. Bizonyos nemzetek inkább hozzá tudnak járulni ehhez a célhoz, mások kevésbé, így a nemzetek között egyenlőtlenség áll fenn, ami elvezet a háborúhoz. A nemzetek egymás ellen való – háborús – küzdelme így a nemzetek életének természetszerű velejárója.

Ez nem zárja ki, hogy a háborúval szemben egyéni szempontból komoly ellenérzések legyenek, mivel az egyénekre és a nemzetekre vonatkozó erkölcsi-jogi elvárások nem azonosak. Az egyén esetében ugyanis a belső értékek nem állnak arányban a külső, jogi és „kormányzási” feltételekkel, azaz az egyének jóval többet képesek tenni (több kárt képesek okozni), mint amit számukra a belső értékek lehetővé tesznek. Ezzel szemben a nemzeteknél a belső értékek és a külső, jogi és kormányzási lehetőségek arányban állnak, azaz „csak ideig-óráig diadalmaskodhatik a nemzetek életében a nyers külérő, ha nem nyugszik belső erkölcsi értéken”.²⁶ A háborús győzelem így nem csupán az ellenség feletti katonai sikerben áll, hanem az ellenséggel szembeni erkölcsi fölény (aminek alapja az emberiség szellemének a jobb kifejezése) meglétében is. Concha szerint „a háború, a külérő sikere nem elégséges egy nemzet leigázására; ha győző népnek erkölcsi fölénye nincs, nem fogja a háború eredményét

²⁴ Concha 1895, 63.

²⁵ Concha 1895, 63.

²⁶ Concha 1895, 89.

kihasználni”.²⁷ A nemzetközi viszonyok valós szabályzója így az erkölcsi erő (a közösségi szellem), a háború csak annak a kifejeződése.

Concha ezen idézete legalább kétféleképpen értelmezhető, vagy a háborúkat az emberiség determinált céllal rendelkező történetébe helyező elképzelésként, vagy a háború minimális igazolására való elképzelésként. A determinista értelmezés szerint, amely jobban illik a Hegel-i elmélethez, a történelem abba az irányba halad, hogy az emberi szellem mindjobban elterjed a világban, így csak azok a háborúk lehetnek ennek a folyamatnak a részei, amelyekben a győztes fél az emberiség szellemiségét jobban megvalósító nemzeti szellemmel rendelkezik. Ebben az esetben a háború résztvevőinek nem kell sokat gondolkodniuk, hogy vajon igazolt-e a háborújuk, mivel ez a kérdés a történelem ítélőszéke előtt fog eldőlni.

A háború igazolását középpontba állító értelmezés szerint, ami jobban megfelel a mai gondolkodásnak, a háborúba szállásnál fontos a katonai erő megléte, azonban e mellett fontos a háború morális igazolása is. Az igazolás Concha szövege alapján abban áll, hogy a háborúba szálló nemzeti szellem jobban kifejezi és megvalósítja az emberiség szellemét, és a háború kifejezi és megvalósítja a nemzeti szellemet (és azzal az emberiség szellemét).

A két értelmezés között nehéz igazságot tenni, azt azonban érdemes megjegyezni, hogy mint fent láttuk, Concha szerint nem lehetséges az emberiség teljes integrációja, így a történelem, illetve az abba illeszkedő háborúk célja sem valósulhat meg teljesen. Ez a megfontolása a háborús igazolás-értelmezés irányába mozdítja el a dilemmát.

A tárgyalt korszakban azonban ismert volt Kantnak az az elképzelése, hogy az emberiség racionális eszméjének a kiterjesztése és megvalósítása, alkalmat ad a háborúk korlátozására azon az alapon, hogy azok nem visznek az „örök béke” felé. Kant számára az „örök béke” nem volt elérhető, ám folyamatosan közelíthető volt.²⁸ A kanti elképzelés alapján felvethető, hogy az „örök béke” felé érdemes törekedni akkor is, ha az nem valósítható meg.

Concha azonban elveti a világbéke („örök béke”) fogalmát. Úgy véli, hogy világbékéről csak a nemzetközi viszonyokat nemzetközi jogi alapra helyezve van értelme beszélni, ami ugyan nem zárja ki a jogsértéseket, azonban azok megtorlását jogi elvek szerint eljáró bíróságok működéséhez kapcsolja. Az ilyen külső bírósági ítéletek azonban a gyakorlatban megvalósíthatatlanok lehetnek, hiszen az elítélt állam vonakodása esetén végrehajtásuk megvalósíthatatlan, elviekben pedig a nemzetek belső életének a megbénítását eredményezi. Concha szerint ugyanis a nemzetállam külpolitikája kizárólag a nemzeti szellem belső erkölcsének a függvénye, abba a nemzetközi jogi bíróságnak nincs beleszólása.

A béke azonban nem csupán nem fér össze a nemzetállamok gyakorlatával és elveivel, de nem is kívánatos. A tartós béke ugyanis a közösségi és emberi erkölcsi erők „szunnyadását” idézi elő, mivel abban az egyének a saját egyéni és családi problémáikkal törődnek. A béke így nem lehet célja a nemzeteknek, hanem csupán eszközük, hogy szellemüket megvalósítsák. Concha szerint a nemzetállami cél a közösségi szellem megvalósítása, aminek egyik eszköze a béke, egy másik eszköze azonban a háború.²⁹

²⁷ Concha 1895, 89.

²⁸ Boda 2020, 1689–1701, 1692–1695.

²⁹ Concha 1895, 92.

Concha véleménye a háborúról azzal foglalható össze, hogy a háborúk „az ember erkölcsi mivoltának a legfenségesebb bizonyágai. A nemzetek az emberiség igazi érdekeiért vívott háborúikban véges létük minden javait, létüket magát teszik kockára végtelen céljaikért, az egyesek fölálldozzák kényelmüket, vagyonukat, életüket a nemzet szellemének szabadságáért. ... A nemzetek háborúikban tesznek bizonyágot szellemök erejéről, eszméik valóságáról, midőn készebbek véges létüket a háború kockájának kitenni, mintsem azoktól megválni”.³⁰

A Hegel-i háborús eszmék a Hadi beszédekben

A *Hadi beszédek* 1914 decemberében tartott előadássorozat volt, amelyeket politikusok és tudósok tartottak a háború természetéről és kapcsolatáról a társadalmi intézményekkel, hadi segélyezés céljával. Az előadások némelyike egymagában is törekedett egy háborúkonceptió kifejtésére, többségük azonban a háború és a társadalom kapcsolatának egy-egy elemét emelte ki. Az előadások többsége valamilyen módon elköteleződött Hegel háborús eszméinek.

Apponyi Albert: Magyarország szerves lényként a Nyugat védőbástyája

Apponyi Albert (1846-1933) a *Hadi beszédek* keretében *A háború és a nemzeti politika* (1915) címmel tartott előadást,³¹ ahol az éppen zajló első világháború kapcsán fejtette ki a háborúról alkotott nézeteit.

Apponyi szerint az első világháború alapmotívuma az orosz terjeszkedés, ami a déli tengerekhez való kijutásra, illetve a szlávok és az ortodox népesség feletti uralom megszerzésére irányul. Az orosz terjeszkedéssel azokra a népekre, akik az elfoglalt területeken élnek a gondolatszabadság és a vallásszabadság felszámolása vár, asszimiláció vagy elnyomás útján, illetve a világi és a vallási rend összeolvasztása. Az északon a cseh királyságig, délen pedig Krajnáig tartó orosz előre nyomulás ollóba fogja Magyarországot, ami előbb-utóbb maga is vazallusa, alávetettje lenne Oroszországnak.

Apponyi az első világháborút a Kelet és a Nyugat, népvándorlás óta tartó háborúja egy epizódjaként értelmezte, amikor a Keletet Oroszország képviseli. A történelemben a keleti támadásokat a Nyugat csak akkor tudta megállítani, amikor keleti határait egy szerves (organikus) erő, Magyarország védte, ami így az Európában elfoglalt helye miatt „egy előre tolt vára a Nyugatnak”.³² A szerves erő „a maga benső élettörvénye szerint kialakult” erő, „amely a maga benső létében bírja főnnállásának alapját”, és amely ezért egy egészet alkot, amelyet nem lehet darabokra vágni úgy, hogy minden rész a szerves rész természetével bírjon: „ha egy követ tíz darabra vágunk, mind a tíz darab kő; ha az embert, állatot tíz darabra vágjuk, egyik sem ember, egyik sem állat”.³³ Apponyi szerint a nemzetállam is szerves léttel bíró közösség.

A nemzetállam számára a szerves létet biztosító szerves erő

- a természetes határ: ami olyan területet fog körbe, amit a természet hegyekkel és folyókkal alakított ki, ami nem önkényes;

³⁰ Concha 1895, 92.

³¹ Apponyi 1915.

³² Apponyi 1915, 15.

³³ Apponyi 1915, 16.

- a faji egység: ami természetes vezérszerep a területen élő többi faj kulturális, gazdasági és társadalmi megszervezésére;
- a közös történet: ami ugyanazon viszontagságok és dicsőségek közé helyezi a terület lakosságát;
- a jogegység;
- a nemzeti uralkodóház vagy olyan alkotmány, ami összekapcsolja az uralkodóház politikáját a nemzeti politikával;
- az öncélúság: a nemzeti függetlenség biztosítása.

Összességében, Apponyi szerint Magyarország szerves léte és földrajzi pozíciója kijelöli számára nemzeti hivatását, hogy „újból és újból feltámadva feltartsa a Nyugat felé előnyomulást”.³⁴

A nagyobb értékkel való azonosulás formái a *Hadi beszédekben*

A *Hadi beszédek* vissza-visszatérő tartalma, hogy – Tisza István éppen regnáló miniszterelnök szavaival élve – „Kiragad bennünket a háború a mindennapi élet kicsinyes apró, sivár légköréből, kiragad és egy magasabb légkörbe visz, hol küzdenünk, szenvednünk az emberi természet legszebb erényeit gyakorolnunk kell mindnyájunknak, nemcsak a katonáknak a harctéren, és nemcsak katonai erényeket, hanem az egész nemzetnek gyakorolnia kell az emberi élet legszebb erényeit: a bátorságot is, az önfeláldozást is, a mindenre kész tetterőt is és a szeretet is”.³⁵

A „magasabb légkör”, ahová a háború visz, Tisza szerint speciális erényekkel jellemezhető, a bátorsággal, az önfeláldozással, a tetterővel és a szeretettel. A háború és a „magasabb légkör” összefüggését más előadók másként hangsúlyozták. Lukács György filozófus a hazában találta meg a magasabb légkört, ugyanis azt emelte ki, hogy a háború háttérbe szorítja az önzést és a hazaszeretet, az összetartást, egymás megértését és az áldozatvállaló altruizmust helyezi előtérbe, nemcsak a katonák esetében, hanem az otthonmaradottnál is.³⁶ Alexander Bernát filozófus az emberi élet igaz értékeiben látta a „magasabb légkört”, mert úgy vélte, hogy a háború segít a rossz megszokásokból való kilépésben, amivel előtérbe kerülnek az igazán fontos értékek.³⁷ Alexander egy másik előadásában több „magasabb légkört” is azonosított: az állam kollektív egyéniségét „a maga abszolút felsőbbségében”, amiért a korábban békés emberek „elszánt, vitéz, halálmegvető férfiakká lettek mától-holnapra”; a nemzeti egységet és az olyan katonai erényeket, mint férfiúi önérték, becsületesség, kötelességtudás és odaadás.³⁸

Összességében azt mondhatjuk, hogy a 20. század elejére, a világháború kitörésének az évében a filozófiai militarizmus egyes elemei még mindig hatottak Magyarországon, Apponyinál a nemzetállam szerves természete, a többi előadónál pedig a „magasabb légkör”, ahová a háború az egyént viszi.

³⁴ Apponyi elképzelései már megtalálhatók báró Wesselényi Miklósnál: Wesselényi 1843.

³⁵ Tisza 1915, 11.

³⁶ Lukács 1915.

³⁷ Alexander 1915a, 15–16.

³⁸ Alexander 1915a, 5–20.

A filozófiai militarizmus

A bemutatott elképzelések sok tekintetben nagyon hasonlóak egymáshoz, számos közös ponttal rendelkeznek. Ezek:

- az egyén és a nemzetállam léte összekapcsolódik;
- az egyén és a nemzetállam természete konfliktusos;
- a nemzetállam organikus (szerves) jellegű;
- a háború a közösségi és az emberi erkölcs kifejezője és megvalósítója;
- a háborút végeredményben az emberi történelem ítélőszéke igazolja.

Az egyén és a nemzetállam léte összekapcsolódik. Az egyén és az állam viszonyát illetően Hegel (illetve Bernhardi, Iljin) és Concha (illetve Apponyi és a *Hadi beszédek* idézett szerzői) úgy vélik, hogy minden egyénnek meghatározott egyénnek kell lennie, és az egyén akkor lesz meghatározott egyén, ha részévé válik egy nála nagyobb szellemnek vagy erkölcsnek, a nemzetállamnak. Ebben az értelemben az egyént a nemzetállam hozza létre. A 19. századi politikai filozófiában ez az elképzelés a társadalmi szerződés elméletével állt szemben, mely szerint az államot az egyének hozzák létre a társadalmi szerződés keretében. Concha, Hegellel szemben azonban tovább ment, és azt is elfogadta, hogy az egyéneknek is van szerepe az állam létrehozásában és fenntartásában, mivel az állam nem létezhet a szellem és az erkölcs nélkül, ennek a hordozói azonban csakis az egyének lehetnek. Hegel ugyanis feltételezett egy emberi egyének feletti metafizikai Egyént, a Szellemet, aki bizonyos értelemben az emberi egyénektől függetlenül is létezik, és irányítja a történelmet. Ebben a kérdésben tehát van részleges eltérés Hegel és Concha álláspontja között.

Az egyén és a nemzetállam természete konfliktusos. Hegel és Concha is úgy vélte, hogy mind az egyén, mind a nemzetállam élete konfliktusos, Hegel szerint azért, mert meg kell küzdeniük az elismerésért és az emberi szellem megvalósításáért, Concha szerint pedig azért, mert a természettől való elszakadás, illetve a közösségi, és az emberi szellemet a világban megvalósító folyamat konfliktusos. Itt Concha teljesen osztja Hegel alapvető elképzeléseit.

A nemzetállam organikus (szerves) természetű. Az organikus állami természet Hegel esetében talán kevésbé kidolgozott, azonban mindenképpen felfedezhető. Ezzel szemben Concha és Apponyi számára központi jelentőséggel bír, ami által elméletük némileg eltolódik a biologizmus felé, hiszen a szerves lények vizsgálatát a biológia és nem a filozófia végzi.

A háború a közösségi és az emberi erkölcs kifejezője és megvalósítója. A konfliktusos, és az organikus természettel összefüggésben Hegel (illetve Bernhardi és Iljin) és Concha (illetve Apponyi, és más hadi beszédet tartó szerző) egyaránt úgy vélik, hogy a háború a közösségi és az emberi erkölcs kifejezője és megvalósítója. Ebben az értelemben a háború mindig értékes, attól függetlenül, hogy győztes vagy vesztes, hiszen mindkét esetben alkalmas az erkölcsi értékek tesztelésre, kifejezésére, megerősítésére.

A háborút végeredményben az emberi történelem ítélőszéke igazolja. Végül, abban a kérdésben, hogy a háború az emberi történelem ítélőszéke előtt igazolható, Hegel (és Bernhardi) és Concha (és Alexander) elmélete, illetve velük szemben Iljin és Apponyi elmélete is kérdéseket vet fel. Hegelnél a háborúnak az egyén-nemzetállam viszony alapján való magyarázata, illetve a történelem menete alapján való magyarázata két jól elkülönülő elmélet, amelyek viszonya nem egyértelmű. Conchánál azonban ez a két elmélet összezsúszott, aminek az a következménye, hogy a történelem jelentősége háttérbe szorult a háborúk igazolásában. Hegel szerint ugyanis a történelem olyan irányba halad, hogy az emberiség egyre nagyobb kulturális integrációja valósul meg; Concha ezzel szemben a világot az emberi szellemet alternatív módon megvalósító, egymás mellett létező nemzetállamok (és népek) összességként képzelte el. Így, bár mind Hegel, mind Concha számára a nemzeti erkölcs az emberi erkölcs kifejezője, a hegeli háborús igazolásban nagyobb szerepe van az emberi értékek hangsúlyozásának, Concha számára pedig a nemzeti erkölcs hangsúlyozásának. Hegellel és Conchával szemben Iljin és Apponyi elképzelése nem épít az emberi erkölcsre, azaz a nemzeti erkölcsöt nem az emberi erkölcs megvalósulásaként kezeli. Ennyiben, számukra a háborús igazolás elméletének filozófiai tartalma kevésbé fontos, és inkább olyan más tudományokra hangsúlyt helyeznek, mint a földrajz vagy a biológia.

Összefoglalás

A filozófiai militarizmus a háborúról való gondolkodás fontos elmélete volt a 19. században és a 20. század elején. Eredeti mondanivalója, hogy az emberi értékeket jobban megvalósító nemzeti közösségek számára szükséges és igazolt is a háborúk viselése, mivel a háborúkkal nem csupán nemzeti célokat, hanem az emberiség (az emberi történelem) célját is előre mozdítják. Az elmélet azonban az első világháború elejére részben átalakult, elvesztette a „humanisztikus” tartalmát, és a háborús igazolás (és mozgósítás) kizárólag nemzetállami elméletévé vált. Az elmélet ezen tartalmi redukálódásával jelentősen vesztett filozófiai jellegéből, és olyan más tudományokhoz is közel került, mint a földrajz és a biológia.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alexander Bernát, Dr. 1915a. *A háború, mint nemzetnevelő.* (Hadi beszédek 16. füzet)

Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

<https://mtda.hu/books/hadi%20beszedek.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 09. 17.).

Alexander Bernát, Dr. 1915b. *A háború filozófiájáról.* (Hadi beszédek 17. füzet) Budapest:

Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

<https://mtda.hu/books/hadi%20beszedek.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 09. 17.).

- Apponyi Albert 1915. *A háború és a nemzeti politika*. (Hadi beszédek 1. füzet) Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
<https://mtda.hu/books/hadi%20beszedek.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 09. 17.).
- Avineri, Shlomo 1972. *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge: CUP.
- Bernhardi, General Friedrich von 1914. *Germany and the Next War*. Allien H. Powles (ford.). New York: Longmans, Green, and CO.
- Boda Mihály 2020. Az igazságos háború hagyománya Európában és a Távol-Keleten (Kínában). In Pohl Árpád (szerk.): *Biztonság és honvédelem. 1689–1701*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Ceadel, Martin 1989. *Thinking about Peace and War*. Oxford, OUP.
- Concha Győző 1895. *Politika* I. kötet. Budapest: Az Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- Hegel 1979. *A szellem fenomenológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hegel 1983. *A jogfilozófiai alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hoffmann, Stanley 1963. Rousseau on War and Peace. *The American Political Science Review* 57 (2): 317–333.
- Iljin, Ivan 2004. A háború szellemi értelme. In Siselina, Ljubov, Gazdag Ferenc (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Kochi, Tarik 2006. Considering Hegel's Account of War. *Griffith Law Review* 15 (1): 49–73.
- Lambier, Joshua 2008. The organismic state against itself: Schelling, Hegel and the life of right. *European Romantic Review* 19 (2): 120–145.
- Lukács György, Dr. 1915. *A háború tanulságai*. (Hadi beszédek 8. füzet) Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, <https://mtda.hu/books/hadi%20beszedek.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 09. 17.).
- Nabulsi, Karma 2005. *Traditions of War*. Oxford, OUP.
- Rousseau, Jean-Jacques 1978. A társadalmi szerződésről. In Rousseau, Jean-Jacques: *Értekezések és filozófiai levelek*. 463–618. Budapest: Magyar Helikon.
- Smith, Steven B. 1983. Hegel's View on War, the State, and International Relations. *The American Political Science Review* 77 (3): 624–632.
- Tisza István 1915. *A háború hatása a nemzeti jellemre*. (Hadi beszédek 4. füzet) Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
<https://mtda.hu/books/hadi%20beszedek.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 09. 17.).
- Wesselényi Miklós báró 1843. *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse: Wigand Ottó.